Kulturbegreppets användningar och sociala betydelser

Oscar Pripp
oscar.pripp@sh.se

Magnus Öhlander
magnus.ohlander@sh.se
Institutionen för språk och kultur, Södertörns högskola

Paper från ACSIS nationella forskarkonferens för kulturstudier, Norrköping 13–15 juni 2005. Konferensrapport publicerad elektroniskt på www.ep.liu.se/ecp/015/. *© Författarna.*

Inledning

Som ett mångtydigt och associationsrikt begrepp rymmer ”kultur” en stor variation av potentiella innebörder som delvis är konträra och drar åt olika håll. Samtidigt är det ett vitt spritt och använt begrepp. Det återkommer i en mängd olika sammanhang och ingår som ett av flera tankeredskap bland professioner som t.ex. konsulter, forskare, kulturarbetare, personal inom äldreomsorg, hälso- och sjukvård, journalister, tjänstemän och politiker. Inte minst när det gäller immigranter i Sverige lyfts kultur fram som viktigt för sådant som särart, hemmahörande, gemenskap och identitet. Relationer mellan ”invandrare” och ”svenskar” beskrivs, problematiseras och förklaras regelbundet i termer av kultur, förmodligen mer ofta än när det gäller relationer mellan svenskar sinsemellan. Detta paper handlar om hur ”kultur” används utanför kulturvetenskapernas sammanhang i samband med diskussioner och kunskapsproduktion om invandrare i Sverige.

Vi kommer att visa på hur kultur används inom två specifika kontexter. Den första kontexten är den svenska hälso- och sjukvårdens sätt att förhålla sig till ”invandrarpatienter”. Det andra sammanhanget utgörs de statliga svenska kulturinstitutionernas sfär. Institutionerna utgörs av sådana som t.ex. statliga museer, Dramaten, Kungliga operan och Kulturrådet. Närmare bestämt handlar det om hur företrädare för dessa institutioner använder termen kultur i intervjuer som handlar om kulturlivet och den etniska mångfalden. Analysen av detta fält avslutas med en utblick mot diskussioner rörande svensk integrationspolitik. Den gemensamma nämnaren för vår analys är frågor som rör migration och etnisk mångfald. Det vi finner intressant är dock att dessa två sammanhang i övrigt skiljer sig åt avseende ansvars- och verksamhetsområde. De utgör någorlunda avgränsbara fält av aktiviteter med särskilda arbetsformer, mål och syften. Därför finner vi det intressant att pröva eventuella likheter och skillnader i sätten att göra bruk av termen kultur.

Vi har ställt fyra frågor till vårt material. De två första är följande. Vilken eller vilka betydelser läggs i ordet kultur? Hur menar man kan kultur finns till, i vilka former existerar kultur? Dessa frågor är mer av en kartläggande karaktär, syftande till att beskriva hur kultur förstås och används. Den tredje frågan handlar om varför man använder kultur, vilken uppgift kultur har eller vilken roll begreppet spelar i uttalanden om immigranter inom hälso- och sjukvården respektive kulturlivet. Med hjälp av svaren på denna fråga avser vi att belysa detta papers huvudfråga, nämligen på vad sätt kultur är socialt verksamt. Innan vi återkommer till och preciserar denna fråga, ska vi kort gå igenom utgångspunkterna för vår analys.

Analysen bygger primärt på två antaganden. Det första är att kultur och det sociala – i betydelsen kategoriseringar, socialt samspel och maktförhållanden – är ömsesidigt beroende av

varandra utan att kultur kan reduceras till det sociala och tvärtom. Att tala om kultur, det inbegriper att samtidigt också sortera människor i sociala kategorier, att tilldela kategorier egenskaper, att uttala sig om samspelet mellan människor och att hantera rättvisefrågor knutna till sociala hierarkier och skillnader i levnadsvillkor. Det andra antagandet, som är viktigt för vår analys, är kulturbegreppets hyperkomplexitet.

Tanken att kulturbegreppet ska förstås som hyperkomplext har förts fram av Hans Fink (1988). Genom historien har betydelse efter betydelse och användningsområde efter användningsområde nedlagts i begreppet, utan att något av detta egentligen sorterats ut. Kultur kan uttydas i en mängd olika betydelser, som t.ex. personlig bildning, olika varianter av kultur i estetisk mening och antropologisk mening. Närvaron av kultur kan beskriva mänsklighetens gemensamma drag, det som gör människan till just människa. Kultur kan också vara det som skiljer olika sammansättningar av människor åt. Kultur kan socialt länkas till en enskild individ eller ett helt kollektiv. Den kollektiva nivån kan utgöras av en transnationell regions befolkning, en nations befolkning, folkgrupper inom en nations gränser eller folkgrupper i diaspora. Vidare kan det handla om specifika grupper indelade efter ålder, kön, klass eller yrke.

Rumsligt kan kultur förläggas till en kontinent, till enskilda transnationella regioner, nationer eller lokala platser. Ordet kan också beteckna en viss vana eller handlingsmönster, sammanlänkat med särskilda ideal och värderingar – t.ex. alkoholkultur, möteskultur eller umgängeskultur. Kultur kan, vilket var ursprungsbetydelsen, ses som en process av utveckling mot något bättre, mer förfinat. Men med tiden blev det också möjligt att använda kultur för processens resultat, ett uppnått tillstånd. Begreppet kan beteckna en pågående aktivitet, en process som sådan, som skapas och omskapas av människor och existerar i kommunikation mellan människor. Men kultur kan också ges status som självständigt subjekt, en kultur som äger en egen existens och som påverkar eller styr människor som en utanförstående kraft. Begreppets många potentiella betydelser och användningar gör det komplext. Att dessa potentiella betydelser och användningar dröjt sig kvar i termen och delvis är divergerande och motsäger varandra, gör termen hyperkomplex.

Kultur är allt annat än ett neutralt och oskyldigt ord. Dess etymologiska ursprung återfinns i latinets verb *colo* – det vill säga odla, sköta, vårda, dyrka, tillbedja – som substantiverades i *cultura*, bearbetning, odling, bildning. Ordet ”kult” sammanhänger med samma verb, *colo* (NE online), och här finns en koppling till dyrkan och dess ritualer. Från att ha används inom jordbruket överfördes metaforiskt att också människan kan vara i en process av att bli odlad, bearbetad och förädlad (Williams 1967, 1983). Genom historien har en rad sådana förädlande aktiviteter knutits till begreppet: filosofi, de sköna konsterna och religion. Fram till det sena 1700-talet dominerade förståelsen av kultur som en process av människans utveckling och, parallellt, som en förädling, förbättring inom jordbruk och djurhållning.

Från det sena 1700-talet och in på 1800-talet utökades begreppets potentialer på så sätt att kultur började användas inte endast för enskilda individers utvecklingsprocesser eller förfining, utan även för utveckling i stort, mänsklighetens utveckling. Kultur kom att användas synonymt med civilisation. I denna bemärkelse betecknade termen samhälleliga framsteg inom teknik, militärväsen, industri såväl som inom tänkande och de sköna konsterna. I detta tänkande ingår också att somliga delar av världen nått kulturellt längre än andra, de med en ”lägre stående kultur”. Omvänt har termen separerats från ”civilisation” i en civilisationskritik, en kritik av den framrusande modernitetens negativa inverkan på människan. I detta sammanhang står kultur för två olika företeelser. Det ena är den som återfinns hos förromantiken och romantiken. Som en antites till civilisation, framsteg och förnuft hyllades det primitiva, genuina och ursprungliga både i form av icke-europeiska kulturer och folkliga kulturer (Hauge 1988, Williams 1983). Dessa former av kultur sågs som bättre för att de inte var söndertrasade av de politiska, materiella och vetenskapliga framstegen. Primitivismen, frånvaron av (missriktad) förädling, gav dem dess värde. Den andra varianten av civilisationskritik är

det som höjer sig över det materiella, de sköna konsterna, det bäst tänkta och sagda (Hauge 1988, Williams 1967, 1983). Här kanske man kan säga att det handlar om ett slags elitism, en strävan att höja sig över den ordinära människan.

Kulturbegreppets historia visar på dess potential att kopplas till det normativa och till sociala hierarkier. Innan rasismen etablerades som en vetenskapligt legitimerad ideologi under 1800-talet var det möjligt att använda ”kultur” och ”ras” mer eller mindre synonymt (Gilroy i O’Dell 2002). Vartefter européerna under resor, handelsfärder och ”erövringståg” stötte på för dem nya och främmande människor uppstod diskussioner om dessa ”rasers” grad av mänsklighet och orsaker till skillnader mellan det man identifierade som olikartade raser. En typ av förklaring var evolution, alltså att somliga raser utvecklats mer än andra. Avstånd i tid och rum blev likvärdiga på så sätt att samhällsformer och levnadssätt från tidiga historiska epoker i Europa var fullt jämförbara med ”primitiva” samhällsformer i Australien eller Afrika. I det sena 1700-talets och 1800-talets Europa debatterades huruvida kulturskillnader skulle förstås som variationer på samma tema – bara olika välutvecklade – eller som att kulturer i grunden är helt olika, har separata utvecklingar och därför endast kan beskrivas på sina egna premisser (Knudsen & Wilken 1997). Inom den forskning som med tiden skulle komma att utvecklas till dagens antropologi ägnades under 1800-talet mycket möda åt att kartlägga olika rasers fenotypiska drag. De yttre egenskaperna antogs återspegla människans inre egenskaper.

Kulturbegreppet utgjorde dock också en motpol till rasbegreppet. Från 1800-talets senare del och långt in på 1900 fanns åtskilliga antropologer som motsatte sig raslärorna. En av dem var Franz Boas som återkommande framhåll att raser är allt annat än distinkta (O’Dell 2002). Boas hörde till dem som hävdade principen om att varje kultur måste beskrivas utifrån sina egna premisser och inte utifrån ett slags allmänmänsklig utvecklingsteori. En rad fältstudier gav argument för att hävda att kulturer är fundamentalt olika och måste beskrivas på sina egna grunder (Knudsen & Wilken 1997). Kulturbegreppet kunde åsidosätta rasbegreppets evolutioniska och hierarkiska implikationer. Taylors kulturbegrepp från 1871, vilket räknas som grundläggande för den nutida antropologin, var icke-hierarkiskt (Fink 1988:18). Med betoningar av kulturers olikheter och egna premisser lades också grunden för kulturrelativism som teoretisk och metodologisk ansats. Kulturrelativismen blir mer utbredd och formulerades mer systematiskt under 1920-talet (Williams 1967). Det är dock inte orimligt att anta att kulturrelativismen som tankegång fick en mer allmän spridning långt senare, i Sverige kanske så sent som 1960- och 1970-talen.

Efter andra världskriget blev rasbegreppet omöjligt att använda i mer offentliga sammanhang. Istället vann ”kultur” ytterligare terräng och ersatte ”ras” i diskussioner om olika folkslags likheter och olikheter och i hävdanden om nationers ursprung och homogenitet (O’Dell 2002). Flera forskare har framhållit att denna process inte inneburit att idéer om utvecklingsnivåer och etniska/rasmässiga hierarkier automatiskt sorterats ut som otänkbara, outtalbara. Istället har teser om kulturers fundamentala olikheter parats med kulturrelativism och idéer om nationers ”behov” av en kulturellt homogen befolkning. Detta är fundamenten i en ”kulturaliserad rasism” (Essed 1996), den ”nya rasismen” (Gilroy 1990) eller ”kulturell fundamentalism” (Stolcke 1995, se också O’Dell 2002). Fredrickson (2003) påpekar att gränsen mellan (biologiskt grundad) rasism och kulturrasism blir luddig i de fall då en negativ särbehandling äger rum på basis av idéer om kulturella skillnader som uppfattas som nästintill nedärvda och oföränderliga.

Kulturbegreppets hyperkomplexitet ligger således inte endast i att det kan ges en mäng olika innehållsliga definitioner och att kulturers sätt att existera kan förstås på en rad olika sätt. Hyperkomplexiteten återfinns också i den väv av åtskillnadsprinciper, hierarkier, utvecklingsidéer, kulturell fundamentalism och relativism som lagts till kulturbegreppet. Man kan se ”kultur” som ett begrepp med ett vitt förgrenat, snårvuxet, genealogiskt nätverk av betydelser som sträcker sig över flera hundra år. Närhelst människor gör bruk av kultur kan, hypotetiskt,

en rad olikartade betydelser och sätt att se på kultur sättas i spel, oavsett vilka avsikter enskilda personer har med att nyttja kultur. Frågan om hur kultur är socialt verksamt kan utifrån detta ges en mer specifik formulering. Vilka typer av åtskillnader och maktrelationer kan potentiellt reaktiveras när kulturbegreppets sätts i användning?

Hälso- och sjukvårdens kulturbruk

Öhlander har (2004a, 2004b, 2005) analyserats tryckta texter, primärt skrivna av personer verksamma inom vården.[1] Avsikten med denna analys var att med ett kort historiskt perspektiv analysera vårdens sätt att konstituera, beskriva, tolka och förklara ”invandrarpatienten”. I detta avsnitt avser vi att visa på hälso- och sjukvårdens användningar av kultur så som detta framkommer i tryckta texter. Analysen är baserade på en empiri bestående av cirka 300 svenskspråkiga texter publicerade mellan 1967 och 2002. Mestadels rör det sig om artiklar, men även en och annan rapport och lärobok ingår i materialet. Artiklarna är primärt hämtade ur Allmänmedicin, Läkartidningen, Socialmedicinsk tidskrift, Vårdfacket (och dess föregångare). Dessa tidskrifter har systematiskt gåtts igenom (register, innehållsförteckningar) med fokus på texter om invandrare. Via olika sökmotorer har också en rad artiklar hittats i andra tidskrifter, som t.ex. Sjukgymnasten. Detta material har varit föremål för en analys med diskursanalytiska förtecken. Det innebär bland annat att de enskilda textförfattarna och dessas intentioner inte stått i fokus. Istället har mönster i materialet som helhet eftersökts. Analysen har varit inriktad på frågan om *hur* ”invandrarpatienten” framställts, vilken slags kunskap som eftersökts och hur denna kunskap är formad.

”Invandrare” än en av de termer som används i texterna. Andra är ”utrikes födda”, ”barn till utrikes födda”, ”immigranter” och ”migranter”, ”personer med invandrarbakgrund”. Invandrare är en på samma gång både distinkt och diffus kategori. Den är distinkt i meningen att den omfattar personer som invandrat till Sverige. Den är diffus på så sätt att samtliga som invandrat inte omfattas av begreppet ”invandrare”. Vidare kan man se att vilka som räknas som relevanta invandrare har förändrats över tid. Man kan säga att termen ”invandrare” numera framför allt betecknar personer av icke-europeiskt ursprung med undantag av personer från vissa Medelhavsländer (t.ex. Turkiet och andra länder på Balkan samt Italien) och länder i östra Mellaneuropa (som t.ex. Polen). Ytterligare något som bidrar till att termen ”invandrare” tenderar att bli diffus är att den används generaliserande och homogeniserande. I en och samma text kan formuleringarna t.ex. växla mellan att ömsom handla om en specifik grupp turkar och ömsom att benämna dessa som ”invandrare” i en mer obestämd form.

Det finns förstås en rad skäl till att dessa invandrare överhuvudtaget omskrivs i tidskrifter som Läkartidningen och Vårdfacket. Övergripande har kartläggningar visat att specifika etniska grupper liksom ”invandrare” som generaliserad kategori har sämre hälsa än ”svenskar” som generaliserad kategori. Det är till och med så att invandrarskap anses vara en ohälsofaktor. Invandrare anses också ha dålig inblick i hur sjukvårdssystemet fungerar, svårt att passa tider, och somliga av dem anses ha mycket dåliga kunskaper om hur den egna kroppen fungerar. Vidare rapporterar åtskilliga artiklar om kommunikationsproblem mellan patienter och sjukvårdspersonal, vilka tillskrivs dåliga medicinska kunskaper hos patienterna, språkförbistringar och kulturskillnader. Artiklarna rapporterar om och diskuterar problem av denna art, söker kunskaper om invandrare och specifika etniska grupper och försöker hitta förklaringar och möjliga åtgärder som kan lösa problemen. Problemen står således i fokus. I och för sig är detta rimligt. Poängen med att skriva om invandrare i Läkartidningen eller Socialmedicinsk tidskrift är att ringa in de problem som finns och hitta lösningar på dessa. Konsekvensen blir också den att närhelst invandrare omtalas så är det som problem. Man kan säga att diskursen är problemorienterad.

---

1 Projektet finansierades av Vetenskapsrådet (HSFR).

Problemorienteringen kan länkas till att texterna – med några undantag – är helt fokuserade på skillnader, vad som skiljer olika etniska grupper åt, och vad som utgör skillnaderna mellan invandrare och svenskar. Det är i skillnaderna man söker upphoven till problemen, liksom lösningarna till dem. Ett sätt – av flera – att beskriva och utforska dessa skillnader är att göra det i termer av kultur.

Vid slutet av 1970-talet och in på 1980-talet börjar antalet artiklar om immigranter öka. I t.ex. Läkartidningen hittar man fler texter som behandlar olika typer av problematik och resonemangen om kultur blir mer förekommande och mer specifika. Frågar man sig vilken eller vilka betydelser som dessa texter lägger i ordet kultur finner man att termen ytterst sällan definieras. De få definitioner som finns är av en mer diffus karaktär. Ett exempel är följande ord. ”Om man försöker beskriva kultur med en enkel bild kan man säga att kultur är det som är självklart för människan på samma sätt som vattnet är självklart för fisken. Bara det självklara kan ge trygghet. Och trygghet behöver vi i särskilt hög grad i svåra situationer, exempelvis då vi blir sjuka.”[2] Kultur inrymmer, i somliga artiklar, människors sätt att förklara sjukdom och förstå smärta. I andra texter är kultur något vid sidan om detta. Ibland nämns ”kultur” i en kort textpassage som en förklaring till t.ex. svårigheter att nå ut med information eller som hinder för kommunikation i mötet mellan invandrare och sjukvårdens personal. Kultur används i hög grad med, vad man kan kalla, en associativ definition, det vill säga termen betydelse är upp till läsaren. Den allt igenomsyrande tesen om kultur är dock att kultur är detsamma som skillnader. Hela poängen med att tala om kultur är att fixera skillnader mellan människor. När det gäller vad kultur är kan man säga att termen i dessa texter är en flytande signifikant i den meningen att dess innebörd ligger öppen.

Utsagor om hur kultur finns till, vilka existensformer kultur har, är sällsynta. När det gäller den frågan kan man dock utläsa antaganden om existensformer utifrån hur begreppet används. Följande textpassage är hämtad ur ett nummer av Läkartidningen från 1998.

> Det är möjligt att som läkare bli uppmärksam på att olika invandrargrupper kan ha för svensk miljö ovanliga sjukdomar, att dessa uttrycks på oväntat sätt och att migrationens stress, kanske tortyr i hemlandet, kan ligga bakom en besvärsbild. Här finns forskning och en växande fond fakta.
>
> Svårare är det att finna kunskap om – och ta hänsyn till – andra viktiga aspekter i det mångkulturella mötet mellan läkare och patient. Det präglas ju inte enbart av skillnader i fråga om språk, social bakgrund, kultur och religion utan också av synen på sjukdom, på patientens och läkarens roller och relationer, förväntningar på terapier och vårdens funktion som helhet. Åtskilliga av ”störfaktorer” i kommunikationen läkare–patient är emellertid allmängiltiga, d.v.s. bättre insikt i denna process när parterna har olika kulturbakgrund kan också förbättra kommunikationen vid alla möten. [3]

I textutsnittet är kultur något människor har. Det är också något som möts. Och, återigen, kultur är detsamma som skillnad. De olikheterna som är relevanta i vårdens kontext är de som är hindrande. Kan man få mer kunskaper om människors kulturbakgrunder så antas kommunikationen underlättas. Något som inte går att helt utläsa av citatet, men som framstår som en rimlig slutsats utifrån textmaterialet som helhet, är att det finns en tydlig ambivalens när det gäller kulturs sätt att existera. Å ena sidan kan man ana att kultur uppfattas som föränderligt, som en process. Å andra sidan utgör kultur något en gång för alla fast och färdigt som människor har med sig i form av t.ex. en bakgrund. Kultur ses då som något människor packar ner i väskan när de står i begrepp att migrera, för att sedan packa upp i ett slags oförändrad form

2 Läkartidningen 1982:79(19), s. 1874.
3 Läkartidningen 1998:95(10), s. 960–963.

när de väl anlänt till Sverige.[4] Detta är tydligast i vissa läromedel där man hämtar exempel på typiska drag i t.ex. turkisk kultur eller afrikansk kultur från egna erfarenheter eller andras skildringar av hur människor lever och tänker i Turkiet eller Afrika. Ingrid Fioretos (2002) har analyserat tre läroböcker som är vanligt förekommande på vårdutbildningars litteraturlistor. Hon konstaterar att läromedlen inleds med betoning av ett individperspektiv och att en och samma folkgrupp kan uppvisa kulturella variationer. Efter dessa inledande reservationer används dock kulturbegreppet med ett annat existensmodus. Fioretos slår fast att

> det är ett essentialistiskt kulturbegrepp som presenteras, d.v.s. ett synsätt där en kultur anses ha en statisk kärna som kan inringas, avgränsas och beskrivas. Detta innebär en betoning av helhet, fasthet, tradition och kontinuitet. I denna tanke ingår att något kan vara ”typiskt” för en viss kultur. I förlängningen av detta synsätt anses olika kulturer skilja sig från varandra på olika sätt och det är just denna skillnad som läroböckerna vill definiera och förtydliga (Fioretos 2002:153).

Tesen att kulturer är avgränsbara och statiska helheter som inom vården möts återfinns likaså i textmaterialet i övrigt. Kultur antar en objektsstatus. De blir till självständiga objekt som kan påverka och styra människor och som kan mötas och krocka. Vart och ett av dessa objekt är unikt i den bemärkelsen att dess främsta kännetecken är att de är annorlunda andra objekt.

Skillnad står således i fokus. ”Kultur” används som en beteckning på en viss (ofta outsagd) uppsättning skillnader. Kulturella skillnader nyttjas som ett sätt att framställa de immigrant-relaterade problem som uppstår inom vården samt för att söka förklaringar till problemen och finna metoder för att lösa dem. I regel handlar det om en orsak-verkan-modell. Problemen orsakas av olikheter i kultur. Om man då kan nå insikt i dessa olikheter så kan också problemen hävas. Texterna hyser en stor tilltro till att, det man kallar, ”kulturkunskap” är en nyckel till en förbättrad vård. Detta är tydligast i de läromedel som ska ge vårdpersonalen redskap för att hantera möten med immigranter.

Men textmaterialet som helhet präglas inte av en enkelspårig betoning av kultur. Termen ”kulturalisering” kan förstås som att ensidigt beskriva och förklara i termer av kultur, utan att hänsyn också tas till sociala, ekonomiska, psykologiska och andra icke-kulturrelaterade begrepp och förklaringsmodeller. Visserligen är det sannolikt så att vårdens företrädare mer ofta talar om kultur när de talar om invandrade patienter än om svenskfödda. Men man kan inte säga att de texter som ingår i materialet är kulturaliserande i den meningen att uteslutande använder kultur för att beskriva och förklara företeelser som förknippas med immigranter. En rad andra faktorer återkommer som viktiga, t.ex. klass, kön, ålder, ekonomi, migrationsomständigheter och -erfarenheter samt utsatthet för förföljelse, krig och tortyr. I materialet som helhet dominerar snarare de artiklar som *inte* nämner ordet kultur i samband med invandrare, utan istället tar upp frågor om t.ex. ekonomiska villkor, diskriminering och/eller migrationserfarenheter. De texter som på ena eller andra sättet använder kultur kan dock sägas vara kulturaliserande i den bemärkelsen att det är ytterst ovanligt att kultur sätts i samband med t.ex. ekonomiska och sociala faktorer.

Kan man då säga att någon särskild typ av maktförhållanden aktiveras i dessa texters sätt att använda kulturbegreppet? En form av maktrelation och maktutövning existerar som mer eller mindre nödvändig inom hälso- och sjukvården. Det är den goda viljans maktutövning, baserad på expertis och en strävan att förebygga, förbättra och uppnå god hälsa hos såväl enskilda individer som befolkningen som helhet. Uppdraget att bidra till god hälsa och minska fysiskt lidande praktiseras via tillhandahållande av diagnos och behandling samt goda råd för

4 Det finns förstås ett och annat undantag från detta. Man kan dock säga att den dominerande tendensen i materialet är att kultur sällan koppas till sociala och andra icke-kulturella faktorer.

hur livet ska levas. Sjukvården genomför sin uppgift genom att försöka förändra ideal och värden och genom att föreskriva människors handlingsutrymme.

I textmaterialet finns exempel på att invandrades kulturer görs till hinder för en hälsosam livsstil. Kulturella olikheter används för att förklara exempelvis oaktsamt sexuellt beteende och människors svårigheter att ta till sig information om rätt livsstil. Den goda viljans maktutövning kan också underlättas av patienter med rätt slags ”fostran”. Dessa patienter har god kroppskännedom, basala medicinska kunskaper, rätt slags insikter om egenvård och ett självständigt men ändå underordnat agerande i mötet med den medicinska expertisen. Åtskilliga texter tar upp invandrades bristande kroppskännedom, ”invandrarkvinnors” beroende av sina män i vårdsituationen, okunskaper i medicinska frågor och/eller tro på folkliga, alternativa, icke-vetenskapliga idéer om sjukdomars orsaker och behandling. Hälso- och sjukvårdens egna ideal för ett gott liv eller för ett gott patientbeteende problematiseras sällan i termer av kulturella och historiska omständigheter. Idealen ses istället som resultaten av kunskap. Helena Hörnfeldt (2005) beskriver detta, i en studie om barnhälsovården, som ”deras kultur och vår kunskap”. Härigenom är det inte endast så att sjukvårdens egna ideal blir resultaten av vetenskap – och därmed mer eller mindre icke-kulturella – det är också så att invandrades ideal och kunskaper görs till något främmande kulturellt som kan, och i vissa fall, bör förändras.

Vilka kulturella särarter som bör förändras hänger samman med i vilken grad de är problematiska för sjukvården. Idéer om kroppens och själens oupplösliga enhet är exempelvis mindre problematiska än (antaget kulturellt betingade) svårigheter att passa tider, okunskaper om den egna kroppen, bristande tillit på läkarens expertis och en önskan att ett besök hos läkare ska få konkreta resultat i form av recept på läkemedel. Ett sätt att förstå vad som blir problematiskt och inte är att dela in det efter skalan normalt, annorlunda och avvikande. Det normala är det givna, det självklara, det som sällan ens blir föremål för diskussion och kunskapsproduktion. Det annorlunda utgörs av sådant som är främmande, men oproblematiskt. Avvikande är det bryter av mot grundläggande principer inom det normala, det för givet tagna. Därmed uppfattas det som så pass främmande att det är svårtolkat och/eller ställer till med problem för hälso- och sjukvården. Avvikande företeelser kan utgöras av önskan att abortera foster därför att det är en flicka, rädsla och ovilja inför kejsarsnitt, svårtolkade eller – i vårdpersonalens ögon – överdrivna uttryck för smärta eller att mannen konsekvent för kvinnans talan vid besöket på vårdcentralen.

Texterna skrivna av hälso- och sjukvårdens företrädare präglas av en god vilja och, i de flesta fall, en kulturrealtivism. Kulturrelativismen existerar sida vid sida med en hierarki mellan kulturer. I och med att de egna idealen för ett gott liv och ett bra patientskap görs till icke-kulturella[5] placeras dessa som ett slags oberoende sorteringsprincip i den kulturella hierarkin. Hierarkin följer tudelningen Västerlandet och resten av världen (jfr Hall 1992). De flesta identifierade problemen med livsstilar och patientbeteenden orsakas av kulturer med ursprung i Afrika, Asien och Sydamerika samt vissa delar av Medelhavsområdet (t.ex. Turkiet). Den globala maktordning som kulturbegreppet genom historien varit med om att konstituera och legitimera återfinns således parad med en tydlig kulturrelativism, betoning av alla kulturers lika värde.

Nätverk, mångtydighet och ambivalens som uteslutningsmekanismer

Vi ska nu byta empiriskt fokus till kultursektorn, som onekligen utgör en intressant arena för studiet av bruket av kultur. Här korsas och blandas olika innebörder och användningsområden som blottlägger kulturbegreppets hyperkomplexa karaktär. Under 2003 och 2004 genomförde Mångkulturellt centrum en kartläggning av etnisk och kulturell mångfald inom landets 63

5 Det finns dock undantag även från detta, texter som diskuterar den västerländska medicinen som formad av kulturella och historiska omständigheter och invandrares synsätt som andra möjliga alternativ.

statligt finansierade kulturinstitutioner och kulturmyndigheter (Pripp 2004, Pripp, Plisch & Printz-Werner 2004). Bland institutionerna kan nämnas Dramaten, Kulturrådet, Naturhistoriska riksmuseet, Nordiska museet, Operan, Riksantikvarieämbetet, Riksteatern och Världskulturmuseet. Undersökningen omfattade tre separata delar: 1) kartläggningsdelen där vi studerade institutionernas årsredovisningar, 2) enkätundersökningen som riktade sig till ansvariga på olika nivåer inom samtliga institutioner samt 3) intervjudelen där vi fördjupade oss i hur 56 chefer på 17 utvalda institutioner hanterar och resonerar om mångfaldsfrågor. Vi studerade verksamhetsområdena *organisation*, *produktion* och *marknadsföring/publikarbete*.

Undersökningen visade att frågor om etnisk och kulturell mångfald är lågprioriterade inom det statligt finansierade kulturlivet. Framförallt råder en stark underrepresentation av personer med utländsk bakgrund, i synnerhet från länder utanför västvärlden. Den etniska mångfalden förekommer främst långt ner i hierarkierna, bland tekniker, vaktmästare, restaurang- och cafépersonal samt inom lokalvård. I ljuset av detta resultat framstår den statliga kultursektorn mer som en grindvakt mot en ökad mångfald än som en aktör i bräschen för samhällsutvecklingen.

I undersökningen identifierade vi olika mekanismer som bidrar till underrepresentationen av personer immigrantbakgrund. Resultaten sammanfattades i en rad olika slutsatser och förändringsförslag gällande såväl organisationerna som produktionen och publikarbetet. I det följande kommer vi att diskutera några av de omständigheter i undersökningen som vi sammanknippar med bruket av kulturbegreppet. Gemensamt för dessa omständigheter är också att de är av strukturell art. Med strukturer avser vi här sammantagna effekter av många enskilda aktörers gemensamma handlingsmönster och förhållningssätt (jfr Giddens 1993, Runfors 2003). Dessa effekter behöver inte överensstämma med aktörernas övertygelser och avsikter utan kan till och med verka i kontraproduktiv riktning. Ofta kan en individ inte överblicka hur den egna hållningen samverkar med andra individers hållningar i det som blir till ett exkluderande mönster (jfr Pripp 2002, Runfors 2003).

I undersökningen framgick det hur omfattande *nätverksrekryteringen* var inom kulturinstitutionerna. Enligt de intervjuade cheferna var det vanligt att man rekryterade redan kända eller rekommenderade producenter, regissörer, skådespelare, projektledare m.m. Ofta ansåg man sig inte behöva annonsera ut tjänster på grund av kännedom om vilka som skulle kunna komma i fråga.

Ungefär 65 procent av alla rekryteringar i landet går via informella nätverk och kanaler (Bethoui 2004). Enligt de intervjuade kan siffran inom kultursektorn vara ännu högre, och ju högre upp i organisationerna man kommer ju vanligare är det med nätverksrekrytering. Vissa kulturinstitutioner omgärdades även av en kader av – ofta unga – personer som gjorde sig påminda på olika sätt för att få komma in och jobba. Dessa personer utgjordes exempelvis av tidigare projektanställda, studenter som arbetat tillfälligt som praktikanter eller unga personer som själva bekostat meriterande utbildningar och skaffat sig erfarenheter internationellt o.s.v. De stora kontaktnäten som fanns upparbetade kring institutionerna medförde att man i många fall undvek att annonsera ut vissa tjänster. I undersökningen pekar vi på hur dessa nätverk fungerade *inkluderande* för de kategorier som redan ingick i dem. De inkluderande kontaktvägarna sträckte sig vanligtvis inte över segregationens demarkationslinjer på arbetsmarknaden och bostadsmarknaden. En uteslutande strukturell effekt skapades alltså genom att de inkluderande nätverken dominerade samtidigt som det saknades *överbryggande* nätverk tvärs över segregationens gränser.

Etnicitet är en ideologi om kulturella skillnader mellan befolkningsgrupper och den etniska segregationen vittnar om ett bruk av kultur, något socialt verksamt (Pripp 2001). Det är väl belagt att diskriminering är en avgörande orsak till dagens segregerade arbetsmarknad (Integrationsverket 2003, 2004). Nätverksrekryteringen inom kultursektorn behöver dock inte bygga på en avsiktlig utestängning av personer med utländsk bakgrund. Snarare visar undersök

ningsresultatet att utanförskapet skapas genom de befintliga nätverkens starka enande kraft och ogenomtränglighet, de upprätthåller och reproducerar därigenom givna ordningar. Segregationen, som man på så vis medverkade till att upprätthålla, består av en etnisk segmentering, där personer från västvärlden befinner sig längst upp och därefter följer på en fallande skala personer från östra Europa och längst ner människor med ursprung utanför västvärlden (Pripp 2001). Denna sociala skala vittnar om bruket av ett antropologiskt traditionellt kulturbegrepp som fogats till föreställningar om hierarkier och utvecklingsnivåer (se ovan om kulturbegreppet).

De tillfrågade lade in en mängd olika innebörder i begrepp som kultur och kulturell mångfald. De flesta framhöll naturligt den estetiska varianten. Det estetiska begreppet sammanfördes även med det antropologiska med hänvisning till olika kulturers och etniska gruppers uttryck och kulturarv. Därtill kunde vi spåra betydelser som anknyter till odling, kvalitet och förfining, exempelvis då de tillfrågade cheferna förde risken för kvalitetssänkning på tal inför frågor om ökad etnisk och kulturell mångfald. Vissa menade att kulturell mångfald innefattar allt, som genrer, stilar, konstformer, åldrar, kön, olika erfarenheter och ursprung. Man markerade på så vis hur den antropologiska innebörden endast ingick som en liten del i ett större kulturkomplex, vilket kunde tjäna som en förevändning för att man inte specifikt inriktade sig på frågor om representationen av personer med utländsk bakgrund.

Kulturbegreppets *mångtydighet* var alltså ett av skälen till att ett flertal institutioner inte tagit ut någon speciell riktning och skapat målsättningar för arbetet med etnisk och kulturell mångfald. De komplexa innebörderna gjorde det även tämligen svårt att föra samtal med de chefer som intervjuades. Diskussionen om kulturens innebörder rörde sig hela tiden mellan ytterligheterna i dess hyperkomplexa fält. Reidar, chef för en stor kulturinstitution.

> Alltså, och det var en av mina remarks när jag svarade på enkäten, nämligen att mångfald hos oss inte är liktydigt med etnisk mångfald, utan vi har ju i hela vårt uppdrag att verksamheten ska vara så mångfaldig som möjligt. Men när du frågar om vi har någon mångfaldsplan så är svaret ja, nämligen att ha en så stor mångfald som möjligt i vårt arbete, men det är ju en allmän policy. Det är ett alldeles vanligt konstnärligt planeringsarbete det här. När vi har rekryterat personal under de senaste åren har det ju varit för att vi haft en vakans med ett preciserat uppdrag, för att behovet uppstod. Ur min aspekt så är det fackkunskapen som är den viktigaste. Vi tror fortfarande på kompetensfaktorn som den viktigaste rekryteringsgrunden.

Det var vanligt att olika betydelser framhölls på detta vis genom glidningar i från sammansättningen i organisationerna till inriktningen i produktionen. Kulturinstitutionernas verksamhet inbjöd till sådana förskjutningar i och med att kärnverksamheten bygger på kulturbegreppets estetiska innebörd. Inte sällan kom alltså de intervjuade in på verksamhetens inriktning där artisteri, konstnärskap och humanism borgade för en öppenhet inför kulturella och etniska olikheter.

Variationerna till trots, förenades de tillfrågade ändå på en övergripande nivå i en liberal tanketradition där den kulturella mångfalden består av en artrikedom. Denna rikedom innefattar bland annat olika idéer, perspektiv, stilar och åsikter vilket enligt liberal logik främjar individers möjligheter och valfrihet. Kulturens hyperkomplexitet sågs som en styrka och en förutsättning för kulturlivets dynamiska utvecklingsmöjligheter. Vi ser inget skäl till att invända mot de möjligheter som en mångfald av definitioner för med sig för kulturinstitutionerna. Dock kan vi utifrån undersökningsresultatet se hur mångtydigheten även understödde logiker och levererade argument för att inte inrikta sig på exempelvis representationen bland artister och kulturarbetare som idag är starkt underrepresenterade. Den kulturella hyperkomplexiteten resulterade i en kontraproduktion (jfr Eriksson, Eriksson Baaz & Thörn 1999).

En tredje hindrande mekanism av strukturell karaktär utgjordes av den *ambivalens* som många av de intervjuade cheferna uttryckte inför en ökad mångfald. Man var inte odelat negativt inställda till frågan, utan de flesta menade att den egna institutionen måste spegla befolkningssammansättningen i det omgivande samhället. Ett annat argument som kom upp handlade om hur en mångfald av människor med olika kulturer och erfarenheter skulle kunna vitalisera organisationerna. Denna vitalisering ansågs kunna bidra till en kvalitetsutveckling, ett synsätt som brukar benämnas ”diversity management” (Edström & Printz-Werner 2004). De positiva reaktionerna vägde dock ändå lätt gentemot den mängd problem och tveksamheter som anfördes då temat kom på tal. De institutioner och myndigheter som ägnat frågan minst uppmärksamhet var också de som oftast tog upp problem och tveksamheter. Omvänt hade de som arbetat aktivt med frågan minst att invända.

Till betänkligheterna hörde till exempel att ämnet kändes alltför nytt. Mångfaldsaspekten beskrevs ofta i termer av ”det nya Sverige”, trots att immigrationen pågått i större skala sedan mitten av 1960-talet. Fram till idag motsvarar denna period ett yrkesverksamt liv. Bilden av det nya Sverige ställdes implicit mot bilden av ett gammalt Sverige, som nu omdanades kulturellt genom den nya befolkningens etniska och kulturella sammansättning. De intervjuade gjorde sig på så vis både medvetet och omedvetet till representanter för en nationell kultur. I intervjuer och årsredovisningar menade man att det måste handla om långsamma och långsiktiga processer, att det inte går att skynda på för fort med immigranternas inträde i kultursektorn.

Ett liknande förhållningssätt var att hävda hur man just kommit igång och var i färd med att tillsätta en intern utredning eller arbetsgrupp. Till dess avvaktade man i väntan på resultatet av analysen. Ett flertal chefer menade att de först måste skapas konsensus bland medarbetarna om innebörden av kulturell mångfald. Det var som om man ville lösa alla tänkbara problem som skulle kunna uppenbara sig innan man mötte ”det nya Sverige”. Mångtydigheten födde med andra ord en ambivalens inför mötet med ”den andre”, en ambivalens som framkallade avvaktan, som något man måste utreda, undersöka, parera och skapa samsyn kring för att finna en framkomlig väg.

Denna lite tveksamma och defensiva hållning närdes av de bilder man förmedlade av ”den kulturella mångfalden”. Dessa bilder frammanades i intervjusituationerna i samband med – vad vi valt att kalla – *etniska berättelser*. Dessa berättelser var etniska i så måtto att de gemensamt utryckte ett slags svensk etnicitet som definierades genom beskrivningar av ”invandrarna”. Sällan uttryckte dessa redogörelser svenska egenskaper explicit, det handlade mer om att mejsla ut en normalitet genom att beskriva avvikarna. Våra identiteter finns inte i sig, utan blir till/skapas relationellt och dialogiskt, här i berättelser. Det betyder att kategorin ”invandrare” i detta fall blir till och får sina konturer gentemot en samtida, politisk och historisk kontext, gentemot en föreställd svensk majoritetsgemenskap och dess plats i världen.

Sådana berättelser innehöll beskrivningar och förklaringar av ”invandrares” egenskaper, värderingar och normer och därav anledning till att de inte söker sig till kulturinstitutionerna. Flera av de intervjuade menade att människor från vissa länder/kulturer främst värderade att tjäna pengar, en möjlighet som saknades inom kultursektorn och därför gjorde denna ointressant för dem. Man förklarade också att kulturlivet inte ansågs som fint eller eftertraktat bland människor från vissa delar av världen. En liknande berättelse handlade om hur stora kulturinstitutioner saknades på många exempelvis världens landsbygder och att invandrarna därför var rädda för pampiga byggnader, som dessutom mest befolkades av medelklassvenskar. Man påtalade också att det fanns en utbredd rädsla bland immigranter för allt som förknippades med stat och myndigheter, eftersom många kommer från totalitära stater och tidigare varit förföljda i sina hemländer.

Ytterligare en förklaring var att invandrare saknar kunskaper om möjligheterna i det svenska samhället och om hur det fungerar. Andra berättelser handlade om hur invandrarung

domar hindrades av sina kulturer och där till hörande normvärldar. Det kunde till exempel handla om hur föräldrar hindrade invandrarflickor att utbilda sig eller att arbeta självständigt inom kvalificerade och ”fria” yrken.

I berättelserna framhölls det även hur bristen på mångfald inom institutionerna kunde bero på kommunikationssvårigheter. Problemet, menade man, hade att göra med invandrarnas sämre förmåga att till sig information, bland annat beroende på bristande språkkunskaper och att de var svåra att nå via vanliga informationskanaler. För att bemästra dessa kommunikationsproblem och problem av annan art skulle det krävas kostsamma insatser. Man skulle kunna tolka sådana berättelser om de ”extra resurskrävande” som uttryck för att kulturinstitutionerna och kulturmyndigheterna inte såg personer med utländsk bakgrund som en del av sin normala organisation, normala verksamhet och normala publik.

Genom de etniska berättelserna uttrycktes även farhågor för att en särskild uppmärksamhet på etnisk och kulturell mångfald ändå bara skulle locka invandrare tillhörande medelklassen. Vi är osäkra över hur vi ska tolka detta vaknande klassintresse, exempelvis om liknande ambivalenta klassdiskussioner infinner då frågan om delaktighet bland homosexuella, funktionshindrade och genus kommer på tal.

De intervjuade cheferna kom per automatik in på risker för kvalitetssänkning och minskad kompetens, genom bland annat amatörism, när mångfaldsfrågan kom på tal. Kulturell mångfald förknippades med andra ord till annat än professionella artister och kulturarbetare med utländsk bakgrund. I museisammanhang kunde ökad mångfald innebära samarbeten med etniska föreningar och grupper som bjudits in att medverka, inte de professionella producenterna och utövarna. ”Invandrare” beskrevs ibland som krångliga att samarbeta med, alltför subjektiva och koncentrerade på sina särintressen. Sådana associationsbanor och ambivalenta funderingar uttrycktes även av intervjuade som i övrigt var engagerade i postkoloniala frågor och som förhöll sig kritiska till sina egna institutioners ”kulturimperialistiska” och ”nationalistiska” tradition. I institutionernas årsredovisningar beskrevs arbetet med kulturell mångfald bland publiken i termer av samarbete med SFI, skolor i förorter och liknande, vilket gav en sammantagen bild av människor i behov av lärande, utveckling och att förstå ”koder” inom den svenska kulturen i allmänhet och inom kulturlivet i synnerhet.

Ur ett kulturbruksperspektiv visar vårt material hur en ambivalent hållning aktiverades hos de intervjuade cheferna, när frånvaron av etnisk och kulturell mångfald inom den egna institutionens väggar kom på tal. Denna typ av tvivel/ambivalens skapade vad vi menar svåråtkomliga uteslutningseffekter, där varje enskild persons förhållningssätt inte behöver bygga på ett diskriminerande uppsåt. De enskilda tvetydiga och ambivalenta funderingarna kunde även innehålla korn av motsvarigheter i verkliga livet, men skapade som en gemensam effekt en exkluderande mur och demarkationslinje. Den så kallade mångfaldens förmodade fördelar slukades bokstavligen av dess förmodade problem.

I berättelserna framträder ett traditionellt antropologiskt kulturbegrepp som dominerande tolkningsram för de intervjuades förståelse av ”invandrarnas” utanförskap. Ganska distinkta föreställningar om kultur väcker tveksamheter som bygger på försanthållanden om invandrarnas annorlunda värderingar och normer. Likaså påkallar diffusa och mångtydiga föreställningar tveksamheter om nödvändiga handgrepp och hållningar. Den kulturella mångfalden associerades i första hand med invandrarkategorin, det vill säga med immigranter med ursprung utanför västvärlden. De egenskaper som dessa immigranter gavs hade ofta kulturrelaterade och koloniala förtecken. I de etniska berättelserna förlades orsakerna till mönster av social och ekonomisk underordning till de enskilda individerna genom att påtala deras bristande kompetenser, egenskaper, värderingar och normer, det vill säga till deras kultur. Det betydde även av grunden till problemen förlades till förhållanden utanför de egna institutionerna.

I beskrivningarna av de andra mejslades det med andra ord fram ett slags svenskhet, här hos kulturinstitutionerna och deras aktörer. Detta svenska beskrevs indirekt som något kulturlöst, eller i alla fall som något mer neutralt i förhållande till de andras subjektivitet och kulturbundenhet. Det svenska kunde även framstå som något kulturellt och ”längre gånget” gentemot de andras värderingar om bland annat könsroller och ovana vid det moderna samhället. Kultur gavs med andra ord innebörder som för tankarna till ett slags universalism med kulturer hierarkiskt inordnade efter olika utvecklingsstadier. Det nationella framstod i denna belysning som bestående av en kulturell gemenskap. Denna manifestation av den nationella gemenskapen frammanades inte nödvändigtvis genom krav på ”svenska” kulturella uttryck och budskap. Tvärtom fanns det en öppenhet och en nyfikenhet inför nya influenser och uttryck. Detta ethnos framträdde istället mycket mer implicit, i förhållande till inkluderande nätverk, mångtydighet och framförallt ambivalens. Det framträdde i redogörelser där man försökte förstå immigranterna och förklara deras frånvaro i de egna teaterhusen och utställningssalongerna.

Ambivalenta förhållningssätt inför grupper som underordnas är inte endast vanliga då man diskuterar orsaker till etnisk segregering inom kulturlivet. Det är ett fenomen som förekommer överlag på arbetsmarknaden, både historiskt och i ett globalt perspektiv (Tilly 2000). Det som skiljer exempelvis genus och etnicitet åt är de förståelseformer som aktiverar ambivalensen, där det antropologiska traditionella kulturbegreppet blir socialt verksamt beträffande etnicitet medan andra uttryck för kulturell dominans och underordning gör sig gällande i genusfrågor (jfr Young 1990).

Trots att hela befolkningskategorier hamnar i underordnade positioner måste en forskare, som vill uppfattas som trovärdig, utesluta en mängd variabler gällande individuella egenskaper hos var och en av de exkluderade. Det kan då handla om kulturella karakteristika, boendeförhållanden, vistelsetid i Sverige, utbildning, utbildningens översättbarhet, språkkunskaper och humankapital. Dessa möjliga förklaringar upprepas nästan som ett mantra som först måste tillämpas innan forskaren övertygande kan påvisa diskriminerande handlingar hos majoritetsgrupper. Bevisbördorna är med andra ord olika beroende på vilken part i exkluderingsprocessen som forskaren synar.

En av förklaringarna till varför människor är så tveksamma inför orsaker som utmanar en given ordning går att finna i hur just stereotyper mellan majoriteter och minoriteter ofta underhålls av empiriska belägg och undersökningsresultat, till exempel om kulturskillnader, kriminalitet och språkkunskaper (Bhabha 1994:66). Djupt förankrade stereotyper ges faktiskt tolkningsföreträde före faktorer som utmanar majoritetens egna kulturella självbilder. Stereotyperna är framför allt verksamma och livskraftiga då man ska förklara sociala skillnader. De är också verksamma som grindvakter när ”dess bärare” står vid tröskeln. En majoritet brukar inta en osäker hållning även då den konfronteras med fakta som motsäger stereotyperna om andra befolkningskategorier (Bhabha 1994). Ambivalensen – över vad en grupps underordning beror på – utgör alltså i sig en diskriminerande kraft, vilket vi kunnat följa i exemplet ovan.

Tvivlet på den andres kompetens och förmåga närs av kulturella föreställningar. Tvivlet på den andre förlägger orsakerna till denne och påkallar behovet av fortsatta kartläggningar och utredningar av minoritetsmedlemmarna. Ambivalensen skapar tillsammans med de kulturella föreställningarna en grogrund för den minoritetsinriktade modell som dominerar dagens tankar och åtgärder om integration (Hosseini-Kaladjahi 2002). Om vi återgår till exemplet från kulturlivet så kan vi se hur denna minoritetsmodell tillämpades genom att mångfaldsfrågorna främst väckte tankar om ”invandrarnas” egenskaper och förmågor istället för att se en sådan identifikation som dialogisk, där majoritetens förhållningssätt utgör en betydande del av orsakssammanhanget. Idag ligger fokus så gott som helt på minoriteternas egenskaper, när integrationsfrågor diskuteras och åtgärdas, vilket återkommer inom arbetsmarknaden, bostads

marknaden, i mediarapportering om ”invandrare” och förorter, inom sjukvården och inom det politiska livet (Pripp 2002, 2005, Öhlander 2005). Trots att människor kommer från en mängd olika samhällen världen över, har olika, erfarenheter, utbildningar, kompetenser och färdigheter, delar många av dem en ekonomisk och social underordning, ett strukturellt mönster, som förklaras och förstås utifrån kulturmodeller som är utarbetade och tillämpade under en lång tid för att legitimera kolonialism och nationalism.

Sammanfattning och diskussion

Sammanfattningsvis kan man inom hälso- och sjukvårdens kunskapssökande kring immigranter och på kulturlivets område se att innebörden i ordet ”kultur” är tämligen flytande. Skillnad är dock den alltigenom bärande principen för hur kultur ges någon form av betydelse. Kulturer ges innehåll av att de jämförs och av att skillnader fastställs. Exakt vad innehållet utgörs av kan dock variera, förmodligen beroende på vad som jämförs med vad. Kultur är samtidigt diffus, mångbetydande och mycket distinkt. Den är diffus på så sätt att den sällan ges entydiga och klargörande definitioner. Den är mångtydig i det att kultur kan vara näst intill vad som helst inom de ramar av betydelser som begreppets hyperkomplexitet anger. Och termen används på ett distinkt sätt i det att den alltid markerar det som skiljer människor åt, olikheter. Kultur är detsamma som olikheter mellan sociala kategorier. Avseende hur kultur finns till, dess existenssätt, kan man iaktta en tendens mot ett relativt essentialistiskt kulturbegrepp. Var kultur utgör, i detta tänkande, är en avgränsbar helhet med ett tydligt urskiljbart kärninnehåll som är tämligen oföränderligt och vars främsta kännetecken är att det är unikt för en specifik kultur.

Varför är detta svårhanterliga begrepp då så viktigt, eller mer korrekt, viktigt när man talar om ”invandrare”? Vad har man ordet till? Man har det till att urskilja och förklara det annorlunda och avvikande, det som är svårt att passa in i de etablerade mallarna, de etablerade arbetssätten och synsätten. Och samtidigt som andras kultur inte passar in återfinns en kulturrelativism, att kulturer ska förstås på sina egna premisser. I denna tes ingår också allas rätt att bibehålla sin kultur. Att ”kultur” kan brukas som beskrivning av det skiljer på gruppnivå hör till det som gör termen användbar. Med ordet kan man diskutera det annorlunda hos invandrare i gemen eller hos specifika invandrade kategorier. På så sätt rör det sig aldrig om skillnader på individnivå, utan om skillnader mellan dem som är infödda – och antaget formade av de i Sverige etablerade (kulturella) mallarna – och de som är inflyttade och formade i andra nationella sammanhang. Visserligen återfinns också diskussioner och kunskapssökande om invandrare enligt banor som rör migration, klass kön och psykologiska faktorer. Kön sammanvävs ibland med kultur, t.ex. rörande ”invandrarkvinnors” underordnade ställning. Men det är sällan som *samverkan* mellan t.ex. klass och kultur ingår som en ingrediens i konstituerandet av immigranters egenskaper. ”Kultur” blir brukbart i det att det har potentialen att användas som fristående beskrivning och förklaring. Det främmande, det som inte riktigt passar in, kan förklaras av kultur i sig. Därmed förläggs integrationens problematik till något som har tillkommit utifrån, inte till detta utifrån parat med omständigheter och villkor i dagens Sverige. I och med kulturrelativismens starka närvaro har man hamnat i en återvändsgränd, såvida strävan är integration. Denna återvändsgränd hör till det Ålund och Schierup (1991) kallat ”multikulturalismens paradoxer”.

De sätt som kultur brukas på inom hälso- och sjukvården samt kultursektorn är i stora och grova drag är detsamma som det som återfinns inom t.ex. arbetsmarknadens sfär (Hertzberg 2003, de Los Reyes 2003, Pripp 2001), inom förskolan (Ronström, Runfors & Wahlström 1995) och skolan (Runfors 2003) och i massmediers framställningar av invandrare (Brune 1998, 2003, Pripp 2002). Ur ett kulturforskningsperspektiv framstår sätten att använda kultur utanför kulturvetenskapernas sammanhang som kontraproduktivt. Det otydliga, essentialiserade och åtskillnadsskapande kulturbegreppet gynnar knappast integrationen. Tvärtom bidrar

det till att upprätthålla olikheter, dessas varaktighet och etniska kategoriers kulturella oförenbarhet och/eller samexistens.

Kulturforskningen betonar att kultur måste ses som en process där kreolisering är normaltillståndet. Kultur måste förstås utifrån sin föränderlighet och komplexitet, utifrån det situationella samt med utgångspunkt i sociala och ekonomiska omständigheter och som samspelar med kulturella processer (Hannerz 1992, Canclini 1995, de los Reyes 2003). En intressant och viktig fråga är varför detta kulturbegrepp inte lyckats vinna gehör utanför kulturforskningens sfär. Varför vidhåller vårdens och kulturlivets företrädare ett kulturbegrepp som anses föråldrat, som inte ger en rättvisande beskrivning av empiriska förhållanden och som hittills visat sig inte leda till ökad förståelse, tolerans och integration?

Ett svar på den frågan är förstås att kulturforskare har varit dåliga på att förmedla dessa ”nya” insikter. Men det är sannolikt inte så, i vart fall är det inte den enda giltiga förklaringen. Det finns en hel del litteratur att ta del av, det finns åtskilliga forskare som under lång tid återkommande påpekat vikten av att förändra hur vi ser på kultur, kulturskillnader och kulturbegreppets förklaringsvärde. Ett annat svar på ovanstående fråga är att kultur – förstått som något komplext, processuellt och föränderligt – är en modell som är föga användbar inom praktiska verksamheter vilka präglas av ett handlingsimperativ (Runfors 2003). Inom sjukvården och kulturlivet måste man agera, nå konkreta beslut om åtgärder, hitta gångbara handlingsstrategier och en praktiskt användbar kunskap som kan nyttjas i det dagliga arbetet. Ur detta perspektiv blir kultur som något komplext och föränderligt alldeles för otympligt, alltför undflyende för att vara konkret användbart. Det man behöver är enkla modeller som visar på distinkta kulturer med entydiga kännemärken.

Båda dessa svar är förmodligen giltiga. Men det finns också en annan förklaring som handlar identitet och nationalism. Att beskriva och förklara ”invandrare” i termer av kulturell skillnad är också att beskriva sig själv. En mer eller mindre utsagd självbild fungerar som en oproblematiserad normalitet. Denna normalitet är jämförelsens nav, dess nodalpunkt, utifrån vilken invandrares olikheter fastställs. Så länge denna identitet, denna självbild, inte begripliggörs och lyfts fram med samma kulturbegreppsanvändning som invandrare framställs via, blir inte ”svenskar” och invandrade sociala kategorier jämförbara storheter. Istället blir det svenska den givna referenspunkten och det invandrade det som skiljer sig, det som konstant blir och förblir det annorlunda som inte passar in. Vi menar också att nationalism är centralt för att förstå vidhållandet av ett kulturbegrepp som är essentialistiskt och endast fungerar åtskiljande. Det handlar då om en etnopolitisk nationalism, alltså en vars grundidéer är en nation, ett territorium, ett folk, en kultur och ett språk. I Sverige är nationalismen otydlig, nästintill något icke-omtalbart. Men den är förmodligen lika stark som den går på ljudlöst fullvarv. Det som komplicerar, och som antagligen utgör en god grogrund för de ambivalenser vi tycker oss finna i våra material, är att den tystgående nationalismen existerar parallellt med ett diffust men välljudande ideal om etnisk och kulturell mångfald. Med andra ord existerar två krafter som drar åt olika håll, en som drar mot en nationell enhetskultur och dess plats i ett hierarkiskt världssystem och en kraft som drar mot en social och kulturell komplexitet som uttryck för det nationella, ett spänningsfält mellan ethnos och demos (jfr Borevi 2002).

Referenser

Bethoui, Alireza (2004): ”Nätverksrekrytering och diskriminering av invandrare”, i Oscar Pripp (red.), *Mångfald i kulturlivet*, Botkyrka: Mångkulturellt centrum.

Bhabha, Homi K. (1994): *The Location of Culture,* London: Routledge.

Borevi, Karin (2002): *Världfärdsstaten i det mångkulturella samhället*, Uppsala: Uppsala universitet, Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala.

Brune, Ylva (red.) (1998): *Mörk magi i vita medier: svensk nyhetsjournalistik om invandrare, flyktingar och rasism,* Stockholm: Carlsson.

Brune, Ylva (2003): ”Invandrare i mediearkivets typgalleri”, i Paulina de los Reyes, Irene Molina & Diana Mulinari (red.), *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige. En festskrift till Wuokko Knocke,* Stockholm: Atlas.

Canclini, Néstor García (1995): *Hybrid Cultures. Strategies for Entering and Leaving Modernity,* Minneapolis: University of Minnesota Press.

de los Reyes, Paulina & Irene Molina (2003): “Kalla mörkrets natt! Kön, klass, ras/etnicitet i det postkoloniala Sverige”, i Paulina de los Reyes, Irene Molina & Diana Mulinari (red.), *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige. En festskrift till Wuokko Knocke,* Stockholm: Atlas.

Edström, Nina & Saara Printz-Werner (2004): *Mylla för mångfald. Om strategier och stöttestenar i kommunalt mångfaldsarbete*, Tumba: Mångkulturellt centrum.

Eriksson, Cataharina, Maria Eriksson Baaz & Håkan Thörn (red.) (1999): *Globaliseringens kulturer. Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället,* Nora: Nya Doxa.

Essed, Philomena (1996): *Diversity, Gender, Color & Culture*, Amherst: University of Massachusetts Press.

Fink, Hans (1988): ”Et hyperkomplekst begrep. Kultur, kulturbegrep og kulturrelativisme”, i Hans Hauge & Henrik Horstbøll (red.) 1988, *Kulturbegrebets kulturhistorie,* Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Fioretos, Ingrid (2002): ”Patienten som kulturellt objekt”, i Finnur Magnússon (red.), *Etniska relationer i vård och omsorg,* Lund: Studentlitteratur.

Fredrickson, George M. (2003): *Rasism. En historisk översikt,* Lund: Historiska media.

Giddens, Anthony (1993): “Problems of Action and Structure”, i Philip Cassel (red.), *The Giddens Reader,* London: MacMilliam.

Gilroy, Paul (1990): “The Pecularity of the Black English. The Politics of Race and Racism in Britian”, i Flemming Røgilds (red.), *Every Cloud has a Silver Lining. Lectures on Everyday Life, Cultural Production and Race,* København: Akademisk Forlag, Studies in Cultural Sociology no. 28.

Hall, Stuart (1992): “The West and the Rest. Discourse and Power”, i Stuart Hall & Bram Gieben (red.), *Formations of Modernity,* Cambridge: Polity Press.

Hannerz, Ulf (1992): *Cultural Complexity. Studies in the Social Organisation of Meaning,* New York: Colombia University Press.

Hauge, Hans (1988): ”Begrebet culture. Fra Colridges kirke til Hillis Millers dekonstruktion”, i Hans Hauge & Henrik Horstbøll (red.), *Kulturbegrebets kulturhistorie,* Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Hertzberg, Fredrik (2003): *Gräsrotsbyråkrati och normativ svenskhet. Hur arbetsförmedlare förstår en etniskt segregerad arbetsmarknad,* Stockholm: Arbetslivsinstitutet. (Diss.)

Hoseini-Kaladjahi, Hassan (2002): ”Lokal integration”, i Ingrid Ramberg & Oscar Pripp (red.), *Fittja, världen och vardagen*, Botkyrka: Mångkulturellt centrum.

Hörnfeldt, Helena (2005): ”Deras kultur och vår kunskap”, i Magnus Öhlander (red.), *Bruket av kultur. Hur kultur används och görs socialt verksamt,* Lund: Studentlitteratur.

Integrationsverket (2003): *Rapport integration,* Norrköping: Integrationsverket.
Integrationsverket (2004): *Statistikrapport,* Norrköping: Integrationsverket.
Knudsen, Anne & Lisanne Wilken (1997): *Kulturella världar. Kultur och kulturkonflikter i Europa,* Lund: Tiedlund förlag.
O'Dell, Tom (2002): ”Etnicitet i spänningsfältet mellan kultur och biologi”, i Finnur Magnússon (red.), *Etniska relationer i vård och omsorg,* Lund: Studentlitteratur.
Pripp, Oscar (2001): *Företagande i minoritet. Om etnicitet, strategier och resurser bland assyrier och syrianer i Södertälje,* Botkyrka: Mångkulturellt centrum. (Diss.)
Pripp, Oscar (2002): ”Media och levd erfarenhet”, i Ingrid Ramberg & Oscar Pripp (red.), *Fittja, världen och vardagen,* Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
Pripp (2004): *Mångfald i kulturlivet*, Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
Pripp, Oscar, Emil Plisch & Saara Printz-Werner (2004): *Tid för mångfald,* Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
Pripp, Oscar (2005): ”Den segregerande välviljan. Kultur som makt”, i Magnus Öhlander (red.), *Bruket av kultur. Hur kultur används och görs socialt verksamt,* Lund: Studentlitteratur.
Ronström, Owe, Ann Runfors & Karin Wahlström (1995): ”Det här är ett svenskt dagis”. *En etnologisk studie av dagiskultur och kulturmöten i norra Botkyrka*, Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
Runfors, Ann (2003): *Mångfald, motsägelser och marginaliseringar. En studie av hur invandrarskap formas i skolan*, Stockholm: Prisma. (Diss.)
Stolcke, Verena (1993): ”Talkning Culture. New Boundaries, New Rhetorics of Exclusion in Europe”, i *Current Anthropology*, 36(1), 1–13.
Tilly, Charles (2000): *Beständig ojämlikhet,* Lund: Arkiv Förlag.
Williams, Raymond (1967): “Culture and Civilization”, i *The Encyclopedia of Philosophy,* New York: Macmilliam.
Williams, Raymond (1983): *Keywords. A Vocabulary of Culture and Society,* London: Flamingo.
Young, Iris Marion (1990): *Justice and the Politics of Difference,* Princeton: Princeton University Press.
Ålund, Aleksandra & Carl-Ulrik Schierup (1991): *Paradoxes of Multiculturalism. Essays on Swedish Society,* Adlershot: Avebury.
Öhlander, Magnus (2004a): “Problematic Patienthood. ‘Immigrants’ in Swedish Healthcare”, *Ethnologia Scandinavica*, 34, 89–107.
Öhlander, Magnus (2004b): ”Kulturmöten i sjukvården”, i *Invandrare & minoriteter*, 31(5–6), 5–9.
Öhlander, Magnus (2005). ”Kulturbundna främlingar. Kulturresonemang i texter om invandrarpatienter”, i Magnus Öhlander (red.), *Bruket av kultur. Hur kultur används och görs socialt verksamt,* Lund: Studentlitteratur.